

**Safevî Devleti'nin Kırım Tatarları ile Münasebetleri [Farsça
Kaynaklara Göre]***

Leila MOHEBBI**
Çev. Umut KIRCA***

Özet

Hicrî IX. yüzyılda Osmanlı Devleti hâkimiyetine giren Kırım Tatarları, Cuci Ulusu'nun neslindendi ve Osmanlılar ile Safevîler arasındaki mücadeleler esnasında, Osmanlıların müttefiki sıfatıyla defalarca Azerbaycan'a ve Kafkasya'ya sefer düzenlediler. İran'a en çok Şah Muhammed Hüdabende zamanında saldırdılar. Şah I. Abbas zamanında da bu akınlar devam etti fakat o, Tatarların büyük hanı Gazi Giray Han ile dostane ilişkiler kurarak ve Osmanlılar ile Kırım Hanlığı arasında ihtilaf çıkartarak onların yıkıcı saldırılarını engelleyebildi.

Anahtar Kelimeler: *İran, Safevî Devleti, Tatarlar, Kırım, Osmanlılar.*

Abstract

Crimean Tatars which came under the rule of Ottoman Empire in the IX. century of the hegira are descended from the Cuci Nation and during the struggles between the Ottomans and Safavids, Crimean Tatars organized an attack to Azerbaijan and Caucasus repeatedly with the ally of the Ottoman's capacity. They attacked Iran in the time of Shah Muhammad Hudabende most. These attacks continued during

* Makalenin orijinal adı ve künyesi: Leila Mohebbi, "Revâbit-i Safevîyye bâ Tatarhâ-yi Kerîme", *Feslnâme-i Rivayat-i Târih*, Sal-i Evvel, Şomare-i Evvel, Tabestan 1395 hş., s. 90-101. Makalenin çevirisi merhume olan yazarı Leila Mohebbi'ye ithaf edilmiştir. Ruhü şad olsun.

** İsfahan Üniversitesi, İslamdan Sonra İran Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi, Lilamohebi1395@gmail.com.

*** Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, umutkirca28@gmail.com. (Makale gönderim tarihi: 03.01.2020; Makale kabul tarihi: 06.05.2020)

the reign of Shah Abbas I. However he was able to prevent their devastating attacks by establishing friendly relations with Ghazi Giray Khan who was the great khan of Tatars and creating a conflict between the Ottomans and the Crimean Khanate.

Key Words: *Iran, Safavid Dynasty, Tatars, Crimea, Ottomans.*

Giriş

Çengiz Han kendi geniş topraklarını dört öz oğlu Cuci, Çağatay, Ögedey ve Tuluy arasında dört şube ya da ulusa böldü. Bu dört şubeye dört ulus deniliyordu. Ulustan kasıt Moğol hanının kendi çocuklarına bıraktığı devlet, şehir ya da bölge halkının tamamıydı.

Altın Orda olarak adlandırılan Cuci Ulusu, Rusya'nın güneyini, Deşt-i Kıpçak'ı ve Kafkasya'yı kapsıyordu. Cuci'nin Hicrî 624'te (1227) ölümünden sonra onun toprakları dört oğlu arasında dört ulusa ayrıldı: 1- Batı Kıpçak'ta Batu Ulusu, 2- Doğu Kıpçak'ta Orda Ulusu, 3- Kuzey Kıpçak'ta Toka-Timur Ulusu, 4- Hive ve Buhara'da Şiban Ulusu.

Batı Kıpçak'ta büyük hanlık sıfatıyla hüküm süren Batu Ulusu diğer üç ulusa göre daha fazla öneme sahipti ve onları yönetiyordu. Ancak bu ulusun son büyük hanı Canibek Han'ın hicrî 758 (1357) yılında ölümünden sonra Deşt-i Kıpçak'ta karışıklık ve dağılma başladı. Bunun sonucunda Altın Orda parçalandı. Bu karışıklıkta Toka-Timur'un selefleri Kırım adasını ele geçirdi. Onlar başlangıçta, Toktamış Han'ın saltanatı altında Timur'un rakibi idiler. Toktamış Han, Orda'nın seleflerindendi. Canibek Han'ın ölümünden ve karışıklık çıkmasından sonra Altın Orda'nın son büyük hanı sıfatıyla Cuci Ulusu'nun tamamına hâkim oldu. Fakat Timur ile mücadelesinde istediğini elde edemedi. Timur, Toktamış Han'ın başkenti Saray şehrini viran etti ve defalarca onu mağlup etti. Toktamış Han'ın Hicrî 808'de (1406) ölmesinden sonra Toka-Timur'un selefleri Hacı Giray Han önderliğinde Kırım'da bağımsızlıklarını elde ettiler. Hacı Giray'ın yönettiği Giray sülalesinin adı muhtemelen Altın Orda'nın kabilelerinden biri olan Giray (Kerey)

kabilesinden gelmekteydi. Hacı Giray'ın selefleri Kırım hanları sıfatıyla Bahçesaray şehrini başkent seçtiler. Fakat onların ülkesinin en önemli şehri Kefe Limanı idi. Çünkü Karadeniz ticaretinin ana merkezlerinden sayılıyordu. Tatarlar istiklallerini pek fazla korumadı. Zira Hicrî 880 tarihinde (1475) Fatih Sultan Mehmet başkanlığında Osmanlılar Kırım yarımadasını ele geçirdiler ve Tatar hanları onların hâkimiyetini kabul etti. Tâbîlik sıfatıyla kendi yönetimlerini sürdürdüler.¹

Osmanlılar bu savaşçı kabilelerin askerî gücünden Ruslara, Doğu Avrupa'ya ve İran'a darbe vurmak için büyük ölçüde yararlandı.

Şah İsmail ve Şah Tahmasb Devirleri

Safevî Devleti'nin Kırım Tatarları ile ilişkileri başlangıçta düşmanlık ve savaş üzerine kuruluydu. Bu düşmanlıktan kaçınmak mümkün değildi. Çünkü Tatarlar, Osmanlı Devleti'ne bağlıydı ve İran - Osmanlı mücadelelerinde Osmanlıların yanında yer alıyordu. Bu müttefiklik ile Tatarların yağmacı karakterleri, Osmanlıların İran'a seferlerinde onların önemli bir yer tutmalarını sağladı ve Safevî Devleti için Azerbaycan'da ve Kafkasya'da birçok sorun meydana getirdi.

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşı'nda -Osmanlılar ile İran'ın ilk büyük savaşı- Kırım Tatar kabilelerinden yararlandı. Tatarlar, I. Saadet Giray Han önderliğinde (Hicrî 929-938) (1523-1532) bu savaşta yer aldılar.²

Şah I. Tahmasb (Hicrî 930-984) (1524-1576) döneminde de Osmanlı - İran savaşlarında Tatarlar, Osmanlı ordusunda yer aldılar. Elbette Tatar hanları bizzat bu savaşlara katılmadı ve sadece emirleri altındaki askerleri Osmanlı ordusuna müttefiklik için gönderdiler. Fakat Şah Muhammed Hüdabende (Hicrî 985-994) (1578-1587) devrinden

¹ Clifford Edmund Bosworth, *Silsilehâ-yi İslamî-yi Cedid*, çev. Feridun Bedreî, Merkez-i Şenasî-yi İslam ve İran, Tehran 1381 hş., s. 483-492; Stanley Lin Paul ve diğerleri, *Târih-i Devlethâ-yi İslamî u Hânedanhâ-yi Hukûmetger*, C. II, çev. Sadık Seccadî, Neşr-i Târih-i İran, Tehran 1370 hş., s. 421-426.

² Joseph von Hammer-Purgstall, *Târih-i İmparatorî-yi Osmanî*, C. II, çev. Mirza Zeki Ali Abadî, ed. Cemşid Keyanfer, İntişârât-i Zerrîn, Tehran 1368 hş., s. 1155.

itibaren Tatar orduları sürekli hanın kendisinin ya da oğullarının önderliğinde İran'a saldırıyordu.

Şah Muhammed Hüdabende Devri (Kırım Tatarlarının İran'a Saldırılarının Zirvesi)

Şah Muhammed Hüdabende devri Osmanlıların İran'a seferlerinin zirvesiydi. Sonuçta Safevî ülkesinin büyük kısmı viran oldu ya da Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girdi. Bu seferlerde Tatarlar önemli bir paya sahipti ve defalarca Kafkasya'yı ve Azerbaycan'ı yağmalayıp harap ettiler. Şah Muhammed Hüdabende'nin saltanatının ikinci yılında (Hicrî 986) (1579) Osmanlılar, Azerbaycan ve Kafkasya'ya bir ordu gönderdiler. Aynı zamanda Muhammed Giray Han'ı (Hicrî 985-992) (1577-1584) Derbend yoluyla Şirvan'a yönelttiler. Muhammed Giray Han cesur bir genç olan oğlu Adil Giray Han'ı 20.000 kişilik orduyla Şirvan'a gönderdi. Adil Giray Han ilk saldırıda Safevî askerlerini hazırlıksız yakaladı ve onların büyük bir kısmını katletti. Daha sonra Şirvan'ı harap etti. Şah Muhammed Hüdabende'nin veziri Mirza Selman Cabirî ve veliaht şehzade Hamza Mirza onunla (Adil Giray Han) karşılaşmak için Şirvan'a gönderildiler. Şamahı Kalesi, Osmanlıların eline geçmiş olduğundan İran ordusu ilk olarak orayı geri almaya karar verdi. Osmanlı Padişahı (III. Murat) Şamahı Kalesi'ne yerleşerek Adil Giray Han'dan yardım istedi. O da Aras Nehri kıyısında İran ordusuyla mücadeleye tutuştu. Hicrî 28 Ramazan 986'da (28 Kasım 1578) meydana gelen savaşta Adil Giray Han mağlup olarak esir düştü. Bu zafer İranlılar için çok değerliydi. Bunun ardından Şirvan, İran ordusunun eline geçti ve Osmanlılar Şamahı'nın önemli kalesini tahliye etti.³

³ Kadı Ahmed Hoseynî Kummî, *Hulâsatü't-Tevârîh*, C. II, ed. İhsan İsrâkî, Dâneşgâh-i Tehran, Tehran 1363 hş., s. 679-686.; Muhammed Hidayetullah Âfuşte-i Natanzî, *Nekâvetu'l Âsâr fî Zikri'l Ahyâr*, ed. İhsan İsrakî, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tehran 1373 hş., s. 93-100.

Adil Giray Han, Safevîler için birçok sorun meydana getirmesine rağmen Şah Muhammed Hüdabende bu Tatar şehzadenin gönlünü elde etmeye çalıştı. Şah bu tedbir ile Tatarların İran'a saldırılarını önlemek ve imkân dâhilinde onlar ile Osmanlılara karşı müttefik olmak için Safevîler ile Tatarların ilişkilerini iyileştirmeyi amaçladı. Zira Tatarlar, Osmanlı hâkimiyetinde bulunmaktan memnun değildi.

İskender Bey Türkmen bu konuda şunları yazmaktadır: *“Bilginler ve danışmanlar memleketin iyiliğini Tatar sülalesi ile barış yapmakta gördüler. Tatar kavmine iyi davranarak ve onların suyuna gidildiği takdirde (onlar) Rum ordusuna yardımdan geri döner ve Şirvan vilayeti onların zararından korunur. Bu fikir beğenildi ve kabul gördü. Adil Giray Han'ı ağırladılar ve ihtiram gösterdiler. Tatar esirlerden birkaç kişiyi azat ettiler ve onun hizmetine tayin ettiler.”*⁴

Oruç Bey Bayat'ın yazdığına göre Şah Muhammed Hüdabende hatta kendi kızını Adil Giray Han ile evlendirmeyi amaçladı: *“iki hanedan arasındaki bu evlilik ile İranlılar ve Tatarlar arasında dostane ve samimi münasebet meydana gelir.”*⁵ Bu siyaset olumlu sonuçlarını süratle göstermek üzere idi. Zira Muhammed Giray Han, Şah Muhammed Hüdabende'nin Adil Giray Han'a ilgisini haber alınca Adil Giray Han'ın annesini özür dileme, Adil Giray Han'ı serbest bırakılmasını sağlama ve bundan sonra Safevîler ile Tatarlar arasında dostane ilişkiler tesis etmek için pek çok hediye ile birlikte İran'a gönderdi. Bu elçilik sonuca ulaşmadı. O elçiler yol ortasından geri döndüler. Zira Adil Giray Han'a karşı Şah Muhammed Hüdabende'nin ilgisi Kızılbaş emirlerinin kıskançlığına yol açtı. Onlar Adil Giray Han'ın süratle Safevî Devleti'nde seçilmiş bir mevkiye getirildiğini düşünüyorlardı ve Şah'ın karısı Mehdi Ulya ile Adil Giray Han'ın yasak ilişkide buldukları söylentisini

⁴ İskender Bek Turkmen Munşî, *Târih-i Âlem Ârâ-yi Abbâsî*, C. I, İntişârât-i Emîr-i Kebîr, Tehran 1352 hş., s. 237-238.

⁵ Oruç Bek Bayat, *Don Juan-i İrani*, çev. Mesud Receb Niya, Bungah-i Neşr ve Tercume-i Kitab, Tehran 1338 hş., s. 185.

çıkardılar. Adil Giray Han ve Mehdi Ulya böyle bir iftiradan dolayı öldürüldü.⁶

Adil Giray Han'ın öldürülmesi Safevîler ile Tatarların ilişkilerinin iyileşmesi için oluşan uygun fırsatı yok etti ve Tatarların, İranlılar ile düşmanlığını şiddetlendirdi. Bundan sonra Tatarlar, Adil Giray Han'ın kanının intikamı için saldırılarını arttırdı. Osmanlı Devleti de bu düşmanlığı körükledi.

Kısa bir müddet sonra Muhammed Giray Han oğlunun kanının intikamı için büyük bir ordu ile Şirvan'a hareket etti. Orada İran ordusunu mağlup ettikten sonra Karabağ'da pek çok zayıata neden oldu. Daha sonra çok fazla ganimetle Kırım'a geri döndü. Fakat oğulları Gazi Giray Han, Selamet Giray Han ve Safi Giray Han'ı ordunun esas kısmıyla birlikte Dağıstan'a ve Derbend'e gönderdi.⁷

Tatarların saldırılarını geri püskürtmek için Safevîler, Mirza Selman Cabirî komutasında bir orduyu Şirvan'a gönderdi. Tatarlar orayı terk ettiler. Fakat kısa süre sonra geri döndüler ve oraya (Şirvan'a) saldırdılar. Bu kez Şamahî'daki savaşta Mirza Selman, Tatarları mağlup etti ve Gazi Giray Han'ı esir aldı.⁸

Bu, İranlıların Tatarlara karşı ikinci zaferiydi. Bunun ardından Tatarlar, Şirvan'ı terk ettiler ve Kırım'a gittiler. Gazi Giray Han, Adil Giray Han'ın aksine Şehzade Hamza Mirza onu serbest bırakana kadar başlangıçta üç yıl boyunca (hicrî 988-991) (1580-1583) Alamut Kalesi'nde hapis kaldı.⁹ Şehzade Hamza Mirza'nın hedefi Tatarlar ile ilişkilerin iyileşmesi idi.

⁶ Oruç Bek Bayat, *Don...*, s. 185-186; İskender Bek Turkmen Munşî, *Târih-i Âlem...*, C. I, s. 261-263.

⁷ İskender Bek Turkmen Munşî, *Târih-i Âlem...*, C. I, s. 254-255.

⁸ Kadı Ahmed Hoseynî Kummî, *Hulâsatü't...*, C. II, s. 714; Seyyid Hasan Hoseynî Esterabadî, *Târih-i Sultânî (ez Şeyh Safî tâ Şah Safî)*, ed. İhsan İşrâkî, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tehran 1346 hş., s. 111.

⁹ İskender Bek Turkmen Munşî, *Târih-i Âlem...*, C. I, s. 270-271.

Kummî bu konu hakkında şöyle yazmaktadır: “Bu kış mevsiminde (Hicrî 991) Alamut Kalesi’nde hapsedilmiş olan Tatar Gazi Giray Han, ulu padişahın kararıyla Tatar ordusunun Kızılbaşların tarafını tutması ve Osmanlı’ya itaatten alıkonulması için kaleden çıkartılıp eğitildi ve kendisine hürmet gösterildi. Kaleden çıkarıp ona saygı gösterdiler, gönünü hoş tuttular, padişaha yakışır şekilde övgüye layık gördüler.”¹⁰ Ancak tüm bunlar da bir sonuç vermedi. Zira Şah Muhammed Hüdabende’nin sarayında o denli kaos ve entrika vardı ki bu durumu takip etmek mümkün değildi. Gazi Giray Han’ın da pek fazla konuya ilgisi olmadığından hatta hayatı açısından sıkıntıda bulunduğundan Hicrî 994 yılında (1586) Şah’ın ordusundan kaçtı ve Osmanlılara gitti. Osmanlıları, İran’ın karışık durumlarından yararlanarak sefer düzenlemesi için tahrik etti.¹¹

Aynı yıl Osmanlılar, Azerbaycan’ı ele geçirmek için bir ordu gönderdiler. Gazi Giray Han bu ordunun komutanlarından biriydi. Bu ordu Tebriz’i ele geçirdi ve şiddetle tahrip etti.¹² Gazi Giray Han Hicrî 996 (1588) yılında İran ile yapılan savaşta gösterdiği hizmetlere saygı olarak İslam Giray Han’ın yerine Kırım Hanlığı’na tayin edildi.¹³ O, çok geçmeden de Safevî padişahı Şah Abbas (Hicrî 996-1038) (1587-1629) ile karşılaştı.

Şah I. Abbas ve Gazi Giray Han (Barış ve Dostluk Devri)

Osmanlılar, Gazi Giray Han’ın İran’la savaşmasından ve İran’da birkaç yıl esaret altında kalmasından dolayı onun Kırım’da hâkimiyeti elde ettikten sonra İran ile savaşma konusunda istekli olacağını düşünüyordu. Fakat o, Şah Abbas ile dostane bir ilişki tesis etti. Gazi Giray Han kendi ülkesi üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini istemiyordu ve Osmanlıların İranlılar ile savaşında, esaret döneminde Şah Abbas ona iyi davrandığından Osmanlılar ile ittifak kurmaya meyilli değildi.

¹⁰ Kadı Ahmed Hoseynî Kummî, *Hulâsatü’t...*, C. II, s. 756.

¹¹ Kadı Ahmed Hoseynî Kummî, *Hulâsatü’t...*, C. II, s. 778.

¹² Kadı Ahmed Hoseynî Kummî, *Hulâsatü’t...*, C. II, s. 782-790.

¹³ Hammer-Purgstall, *Târih-i İmparatorî-yi...*, C. II, s. 1558.

Gazi Giray Han iki kez Kırım tahtına çıktı. Kaynaklar onun ilk hükümdarlık döneminde Şah Abbas ile ilişkilerinin niteliğine dair bir bilgiye sahip değildir (Hicrî 996-1002) (1588-1593). Fakat taraflar arasında bir savaşın meydana gelmemesinden ve Gazi Giray Han'ın Osmanlıların İran'a karşı gönderdiği ordulara katılmamasından dolayı bu dönemde Gazi Giray Han'ın Şah Abbas ile dostane ilişkiler kurduğu görülmektedir.

Gazi Giray Han Hicrî 1005 (1596) yılında birkaç ay müddetle yönetimden azledildi. Fakat gücünü elde ettikten sonra ikinci kez 11 yıllığına (Hicrî 1005-1016) (1596-1607) Kırım hanı oldu. Bu dönemde Gazi Giray Han açıkça Şah Abbas ile dostane ilişkiler tesis etti ve Osmanlıların İran'a karşı gönderdiği ordulara katılmadı. Hicrî 1014 (1605) yılında Osmanlılar, Şirvan'da Şah Abbas ile savaş tuttuğunda Safevîlerin savaşı kazanacağı belli olunca Osmanlılar, İranlıların morallerini bozmak için süratle Gazi Giray Han'ın Şirvan'a geleceği şayiasını yaydılar.¹⁴ Bu durum Osmanlıların, Tatar askerlerine İran ile savaşta oldukça fazla güvendiğini göstermektedir. Buna kanıt olarak Şah Abbas, Tatarlar ile kurduğu dostane ilişkileri sağlamlaştırmaya çalıştı. Gazi Giray Han da Şah Abbas'a olumlu cevap verdi. Bununla birlikte Osmanlıların Gazi Giray Han'a ihtiyacı olduğu hâlde o, Şah Abbas ile dostane ilişkiler kurdu. Şah Abbas Ebu'l Kasım Bey Yüzbaşı Evoğlu'nu dostluk ilişkilerini beyan etmek için Gazi Giray Han'ın yanına gönderdi. Buna karşılık Hacı Bayram, Gazi Giray Han tarafından dostane bir mektup ve bol hediyeler ile İran'a gönderildi. Onun mektubunda "*Adı geçen han kendini bu hanedanı sevenlerin ve bu hanedana inananların cümlesinden üstün kabul etti. Vurgusu dostluk, kulluk ve eski arkadaşlığın zikri...*"¹⁵ Bu dostluk ve Gazi Giray Han'ın Şirvan'a ordu göndermekten imtina etmesi Osmanlıların ümitsizliğe kapılmasına neden oldu. Bunun üzerine Şah Abbas kolayca Derbend, Bakü ve Şamahı'yı ele geçirdi.

¹⁴ İskender Bek Turkmen Muşî, *Târih-i Âlem...*, C. II, s. 730.

¹⁵ İskender Bek Turkmen Muşî, *Târih-i Âlem...*, C. II, s. 736.

Gazi Giray Han, Osmanlıların İran seferlerine katılmadığı gibi aynı zamanda Osmanlıların savaş planlarını Şah Abbas'a bildiriyordu. Hicrî 1015 (1606) yılında Osmanlılar, Gazi Giray Han'dan Şirvan'a hareket etmesini istediler. Gazi Giray Han derhal Şah Abbas'a bir mektup yazarak ondan bir an evvel Şirvan'ı ele geçirmesini istedi. Onun mektubunun bir kısmı şöyledir: *"Şirvan'a gitmek isteyen bir grup benim yanıma geldi. Ben onlar ile anlaştım. Aile bireylerini geçirmek ve sizinle birlikte Şirvan'a gitmek için Merk suyunun kenarındaki Lavasan'da kale yapacağız. Benim o tarafa gelmememin bahanesinin oluşması için kesinlikle Şirvan'ı ve oranın kalelerini ele geçirmekte acele edin."*¹⁶

Hicrî 1016 (1607) yılında Gazi Giray Han bol hediyeler ile birlikte dostane bir mektubu Hafız Karakaş Tebrizî aracılığıyla Şah Abbas'a gönderdi. Şah Abbas da buna karşılık muhabbet dolu bir mektubu Gazi Giray Han'a gönderdi ve ondan istekte bulundu: *"Aramızdaki yabancılık ve zıtlık tamamen kalkmış olsun, bu diyarın hediyelerinden her ne isterseniz çekinmeden talep edin."*¹⁷ Aynı yıl Gazi Giray Han, Şah Abbas'tan İran'da esaret altında olan Osmanlı serdarlarından Müteferrika Ağası Handan Ağa'yı eski dostluklarına binaen serbest bırakmasını istedi. Şah Abbas onun isteğini kabul etti. Handan Ağa akıllı ve edip bir şahsiyet olduğundan Şah Abbas onun ve Gazi Giray Han'ın İran ile Osmanlı'nın barış şartlarını kendisinin isteğine uygun olarak hazırlayabileceklerinden umutluydu. Ancak düşünce hayata geçmedi. Çünkü Handan Ağa yoldayken Gazi Giray Han'ın ölüm haberi duyuldu.¹⁸

Gazi Giray Han yetenekli ve bilgin idi. Farsça ve Türkçe şiir okuyordu. Girayî mahlasını kullanıyordu. Şah Muhammed Hüdabende'nin ordusunda geçirdiği süre boyunca hayatî bakımdan zorluk çekti. Bu rubaiyi de o günlere serzeniş olarak söyledi:

"Keder olmuş, mutluluk olmuş, ümitsizlik olmuş,

¹⁶ Molla Celal Muneccim Yazdî, *Târih-i Abbasî (Ruznâme-i Molla Celal)*, ed. Seyfullah Vahid Neyâ, İntişârât-i Vahid, Tehran 1366 hş., s. 317.

¹⁷ İskender Bek Turkmen Muşî, *Târih-i Âlem...*, C. II, s. 778.

¹⁸ İskender Bek Turkmen Muşî, *Târih-i Âlem...*, C. II, s. 753-754.

Dünya var oldukça bu şekilde geçmiş.

Biz tecrübe ettik ki sizin şehrinizde

Mutluluk da kalede ve zindanda hapsolmuş”¹⁹

Gazi Giray Han'ın ölümü İran için olumsuz bir gelişmeydi. Çünkü İran ile Tatarlar arasındaki dostluk dönemleri son buldu. Osmanlı Devleti bu dostluk münasebetine tahammül edemediğinden Gazi Giray Han'ın çocuklarını yönetimden mahrum etti.²⁰

Şah Abbas ile Gazi Giray Han'ın Haleflerinin Münasebetleri

Gazi Giray Han, iki oğlu Toktamış Giray ile Sefer Giray'ı halefleri olarak tayin etti. Gazi Giray Han ölünce Toktamış Giray Han hanlığın yönetimi ele geçirdi. Osmanlılar, Şah Abbas ile Gazi Giray Han'ın münasebetlerinden rahatsız olduğundan dolayı Toktamış Giray Han'ın onlardan izin almaksızın tahta çıktığı bahanesini öne sürerek onu hanlık makamından azlettiler. Toktamış Giray Han'ın yerine Osmanlılar, Gazi Giray Han'ın kardeşi Selamet Giray Han'ı Kırım tahtına çıkardı. Toktamış Giray bunu kabul etmek istemese de Selamet Giray Han onu mağlup edip öldürdü.²¹

I. Selamet Giray Han'ı (Hicrî 1017-1019) (1608-1610) Osmanlılar bundan sonra tekrar Safevîler ile savaşta Tatarlardan yararlanma umuduyla Kırım tahtına çıkardılar. Bunun üzerine onun Şirvan'a akın düzenlemesini istediler. Selamet Giray Han teklifi kabul etse de Tatar ileri gelenleri ona engel oldular ve Tatarların, Safevîler ile yaptıkları savaşta uğursuz oldukları uyarısını yaptılar. Çünkü Adil Giray Han, Safevîler ile yaptığı savaşta esir oldu ve öldürüldü, Gazi Giray Han da esir düşmüştü. Selamet Giray Han bu uyarının etkisinde kaldı ve Şirvan'a sefere çıkmak için hazırlanmadı. Buna karşın Selamet Giray

¹⁹ Kadı Ahmed Hoseynî Kummî, *Hulâsatü't...*, C. II, s. 778.; İskender Bek Turkmen Munşî, *Târih-i Âlem...*, C. II, s. 779.

²⁰ İskender Bek Turkmen Munşî, *Târih-i Âlem...*, C. II, s. 779.

²¹ Hammer-Purgstall, *Târih-i İmparatorî-yi...*, C. III, s. 1739.

Han, Osmanlılara, Celali asileriyle mücadelede yardım için bir ordu göndereceğini taahhüt etti.²²

Böylece Şah Abbas, Tatar saldırılarından kurtulmuş oldu ve gönül rahatlığıyla Osmanlılar ile savaşmaya dikkatini verdi. İlgisini Şamahı, Bakü, Derbend ve Şirvan'da gerçekleşebilecek savaşlara yoğunlaştırdı.

Selamet Giray Han'ın kardeşi Şahin Giray Han onun hanlıkta rakibiydi. Amacına ulaşmak için Şah Abbas'ın himayesi altına girme hususunda anlaşma yaptı ve Selamet Giray Han'ın tahta çıktığı yıl (Hicrî 1017) (1608) Şirvan Kalesi'ne geldi. Orada fırsat için bekleyişte kaldı. Şah Abbas da "*Büyük istekle bu amaca ulaşmak için maddî, manevî yardım ve destek meydana getirilecek.*"²³ dedi.

Şah Abbas, Şahin Giray Han'ı himaye edip Tatarlar arasında tefrika çıkararak onların İran'a saldırısını engellemeyi ve Osmanlı ordusunun da gücünü azaltmayı amaçladı. Buna ek olarak Şah Abbas, Şahin Giray Han'ın tahta çıktığı takdirde Gazi Giray Han gibi İran ile dostane ilişkiler kuracağı konusunda da umutluydu. Diğer taraftan Şahin Giray Han'ın İran'da bulunması ve Şah tarafından himaye edilmesi Selamet Giray Han'ın İran'a sefer tertip etmesini engelleyen sebeplerden biriydi. Çünkü bu suretle Şah Abbas, Şahin Giray Han'ı isyan çıkarması için Kırım'a gönderebilirdi.

Şah Abbas'ın bu siyasi düşüncesiyle Şahin Giray Han'ın himaye edilmesi, İran için olumlu sonuçlar meydana getirdi. Buna karşılık Osmanlılar da Şah Abbas ve Şahin Giray Han'ın ittifakını engellemek için Şahin Giray Han'a vaatlerde bulundular. Selamet Giray Han'dan sonra Kırım yönetiminin ona verileceğini beyan ettiler. Fakat Selamet Giray Han öldükten sonra (Hicrî 1019) (1610) Osmanlılar sözlerini tutmadılar ve Canibek Giray Han'ı Kırım tahtına oturtular. Tahtı ele

²² İskender Bek Turkmen Muşî, *Târih-i Âlem...*, C. II, s. 779.

²³ İskender Bek Turkmen Muşî, *Târih-i Âlem...*, C. III, s. 1016.

geçirmek için Kırım'a gitmiş olan Şahin Giray Han, Canibek Giray Han'dan korkudan İran'a kaçtı ve Gürcistan'da Şah Abbas ile birleşti.²⁴

Şahin Giray Han'a ek olarak Cihangir Han adındaki Cani bek Giray Han'ın kardeşi de İran'a sığındı. O, Hicrî 1025 (1616) yılında İran'da iken Şah Abbas'ın nezdinde onun büyük komutanı İmam Kuli Han derecesinde seçkin bir makama sahip oldu.²⁵

Şah Abbas bu hanzadeleri himaye altına alarak onların varlıklarından gerekli durumlarda, düşman Tatarların ve bilhassa Osmanlıların aleyhinde kullanmayı amaçladı. Hicrî 1026 yılında Osmanlılar önceki yıllardaki mağlubiyetlerin telafisi için Halil Paşa komutasında bir orduyu Azerbaycan'a gönderdi. Bu orduyu takviye etmek için Tatarlardan yardım istendi. Canibek Giray Han 20.000 kişilik bir orduyla Osmanlılara katıldı. Serab'da Osmanlılar ile Şah Abbas'ın askerleri arasında meydana gelen savaşta İranlılar galip gelip Osmanlılardan pek çok kişiyi katlettiler.²⁶ Fakat savaş bitmemişti. Sonraki yılın baharında (Hicrî 1027) (1618) Osmanlı ve Tatar ordusu bir kez daha İran'a sefere çıktılar.²⁷ Bu savaşın başlamasında asıl paya Tatarlar sahipti. İskender Bey Türkmen bu konuda şöyle yazmaktadır: *"Tatar kabilesinin padişahı Canibek Giray, Rum paşaları ve emirlerden bir kısmı, o ülkenin ve memleketin askerleri serdar Halil Paşa'nın etrafında toplandılar. Kızılbaşlarla karşılaşma hakkında konuşmaya başladılar. Onların konuşmasının sonucu şu oldu: İki üç yıldır süren Acem seferi ve Kızılbaş muharebesi fikri kesinleşti ve hazırlık yapıldı. Tatar ordusu bu niyetle Rum diyarında kalıyor ve mala mülke sayısız zarar veriyordu. Aslında bu gitgeller sonuç vermiyordu. Bu yüzden Tatar ordusu bundan daha fazla bu diyarda*

²⁴ İskender Bek Turkmen Munşi, *Târih-i Âlem...*, C. II, s. 881; Hammer-Purgstall, *Târih-i İmparatorî-yi...*, C. III, s. 1739.

²⁵ Pietro Della Valle, *Sefernâme*, çev. Şuaeddin Şifa, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tehran 1380 hş., s. 340.

²⁶ İskender Bek Turkmen Munşi, *Târih-i Âlem...*, C. II, s. 912.

²⁷ İskender Bek Turkmen Munşi, *Târih-i Âlem...*, C. II, s. 924.

kalamazdı ve savaş için ısrar ediyorlardı. Doğru yol şudur ki Rum ve Tatar askerlerinden bir grupla Kızılbaşlar üzerine savaş için gitmektir.”²⁸

Bu ordu Tebriz’i ele geçirdi. Şah Abbas, Sipehsalar Kerçekay Han komutasında bir orduyu Osmanlı-Tatar müttefik ordusu ile savaşması için gönderdi. Serab yakınlarında vuku bulan savaşta Osmanlı ordusu güçlkle mağlup edildi. Osmanlı ve Tatar paşalarından ve emirlerinden bir kısmı öldürüldü ya da esir edildi. Şahin Giray Han, İran ordusunun en önünde savaşıyordu. Canibek Giray Han ise pusuda bekliyordu. Canibek Giray Han, Şahin Giray Han’dan korktuğu için savaş meydanında yer almadı ve savaşı uzaktan izledi. Kendi ordusunda mağlubiyetin emarelerini görünce süratle kaçtı²⁹ ve Osmanlı ordusunun tamamen yenilmesine sebep oldu.

Şah Abbas, Tatarlar ile dostluk kurmak için onların esirlerini serbest bıraktı. Cihangir Han’ın yanına gönderdi.³⁰ Şah Abbas, Canibek Giray Han’a ve Osmanlılara darbe vurmamak istiyordu. Bundan dolayı Cihangir Han’ı, Canibek Giray Han’ın yokluğunda hanlık tahtını ele geçirmesi için Kırım’a gönderdi.³¹ Canibek Giray Han ise Safevîlere karşı yenilgiden ötürü prestij kaybetmişti. Çünkü Osmanlılar yenilgiden dolayı onu suçlu buldular. Buna ilaveten korkudan savaş meydanından kaçmıştı. Ancak Cihangir Giray Han taht mücadelesini kaybetti. Neticede Osmanlılar Canibek Giray Han’ı azledip yerine Şahin Giray Han’ın kardeşi Muhammed Giray Han’ı tahta çıkardılar. Şahin Giray Han da onun veliahtı oldu.³²

Bu atamalar tam olarak Şah Abbas’ın yararına idi ve Şah hedeflerine ulaşmıştı. Zira Şahin Giray Han süratle Şah’ın hedefleri çevresinde hareket ediyordu. Nitekim Hicrî 1032 (1623) yılında Osmanlılar aleyhinde isyana kalkıştı. Çünkü bir müneccim ona şöyle demişti:

²⁸ İskender Bek Turkmen Muşî, *Târih-i Âlem...*, C. II, s. 934.

²⁹ Pietro Della Valle, *Sefer...*, s. 394-398; İskender Bek Turkmen Muşî, *Târih-i Âlem...*, C. II, s. 934-935.

³⁰ Pietro Della Valle, *Sefer...*, s. 408.

³¹ Pietro Della Valle, *Sefer...*, s. 409.

³² Hammer-Purgstall, *Târih-i İmparatorî-yi...*, C. III, s. 1784, 1882-1883.

“Ülkenin padişahlığı avcı kuşlardan birinin adına sahip birine nasip olacak.”

Şahin Giray Han, Muhammed Giray Han ile birlikte büyük bir ordu kurdular ve Edirne'yi ele geçirerek açıkça Osmanlılara isyan etme, Osmanlıları ortadan kaldırma, başarılı olamadıkları takdirde İran'a sığınma konularında karar aldılar. Osmanlı Devleti de buna karşılık Muhammed Giray ve Şahin Giray hanları azletti ve Kırım tahtına tekrar Canibek Giray Han'ı çıkarttı. Muhammed Giray ve Şahin Giray hanlar buna mukavemet gösterdiler ve Canı Bek Giray Han için görevlendirilip Kırım'a gönderilen Osmanlı ordusunu güçlkle mağlup ettiler. Osmanlı Devleti aynı zamanda Rus Kozaklarının saldırıları gibi birçok sorunla karşı karşıya kalmıştı. Mecburen Canibek Giray'ı azlettiler ve Muhammed Giray ile Şahin Giray hanlar tekrar hanlığa hâkim oldular.³³

Bu olaylar Şah Abbas için uygun bir fırsat oluşturdu. Çünkü Osmanlılar Tatar ordularının yardımlarından mahrum kaldıkları gibi aynı zamanda kendi ordularının bir kısmını Muhammed Giray ve Şahin Giray hanlar ile savaşmak için Kırım'a göndermek zorunda kaldılar. Şah Abbas bu sorunlardan istifade ederek Osmanlılara karşı başarılar elde etmeye başladı. Bunun en önemli örneğini Hicrî 1032'de (1623) Irak-ı Arab'ın ele geçirilmesi oluşturmaktadır. Bu başarılar Şah Abbas ölene kadar devam etti.

Şah Safi ile Kırım Tatarları Arasındaki Münasebetler

Osmanlılar, Muhammed ve Şahin Girayların Kırım idaresine Hicrî 1038 (1629) yılına kadar tahammül etti. Fakat bu tarihte Rus Kozaklarının saldırılarını bertaraf edip iç sorunları çözdükten sonra Osmanlılar tekrar Canibek Giray'ı Kırım tahtına oturttu ve Muhammed Giray Han'ı azlettiler. Bu yüzden Şahin Giray Han üçüncü kez İran'a iltica etmek zorunda kaldı. Şah Safi (Hicrî 1038-1052) (1629-1642),

³³ Hammer-Purgstall, *Târih-i İmparatorî-yi...*, C. III, s. 1883-1887.

Şahin Giray Han'ı kabul etti. Şah Safi onu ilgiyle karşıladı. Kendi arkadaşları zümresine yerleştirdi.³⁴

Şahin Giray Han uzun müddet İran'da kalmadı. Şah Safi onu Hicrî 12 Şevval 1039'da (25 Mayıs 1630) pek çok hediye ile Kırım'a gönderdi.³⁵ Zira Osmanlılar bu tarihte Hüsrev Paşa komutasındaki bir orduyu İran'a sefer düzenlemesi için göndermişti ve bu ordu Hemedan'ı tehdit ediyordu. İran'a Tatarların saldırısını ve Osmanlı ordusu ile Tatarların birleşmesini engellemek için Şahin Giray Han'ın Kırım'a gönderilip burada isyan çıkartmasının amaçlandığı görülüyor. Canibek Giray Han her ne kadar Osmanlılar ile iyi ilişkiler içerisinde olsa da İran ile savaşta Osmanlılara pek fazla yardım etmedi. Hicrî 1043 yılında Osmanlılar, Canibek Giray Han'dan Sultan IV. Murat'ın (Hicrî 1033-1050) (1623-1640) İran ile savaşma niyetinde olmasından dolayı ittifak için bir ordu yollamasını istedi. Fakat Canibek Giray Han bu konuda pek istekli değildi. Bunun üzerine Osmanlılar onu azlettiler ve Rodos Adası'na gönderdiler. Yerine İnyet Giray Han (Hicrî 1045-1048) (1635-1638) tahta çıktı. Fakat o da Osmanlılara, İran ile savaşta yardım edeceği yerde rakip Tatar kabileleri ile savaşa tutuştu. Osmanlılar buna karşılık onu da azlettiler.³⁶

Bu, Osmanlıların İran ile savaşta Tatarlardan yararlanmayı düşündüğü son olaydı. Zira Osmanlılar ile Safevîler arasında barış antlaşması imzalandı. Artık Tatarlara ihtiyaç kalmamıştı. Fakat Şahin Giray Han, Şah Safi tarafından Kırım'a isyan çıkarmak için gönderilmiş olduğundan Hicrî 1041 (1632) yılında Sultan IV. Murat'ın emriyle Rodos Adası'nda hapsedildi³⁷ ve Hicrî 1052 (1642) yılında Sultan I. İbrahim'in

³⁴ Muhammed Yusuf Vâle-i Kazvinî, *Holdeberrîn (Hadike-i Şeşom u Heftom ez Rovze-i Şeşom)*, ed. Muhammed Reza Nasîrî, Encumen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Tehran 1382 hş., s. 49.

³⁵ Muhammed Masum Hâcegî-yi İsfahanî, *Hulâsatu's-Siyer*, intişârât-i İlmî, Tehran 1380 hş., s. 85.

³⁶ Hammer-Purgstall, *Târih-i İmparatorî-yi...*, C. III, s. 2015-2016.

³⁷ Hammer-Purgstall, *Târih-i İmparatorî-yi...*, C. III, s. 1982.

(Hicrî 1050-1058) (1640-1648) fermanıyla öldürüldü.³⁸ Böylece İran siyasetine çok fazla hizmet etmiş olan Şahin Giray Han yok edildi. Bu şekilde Safevîler ile Kırım Tatarları arasındaki münasebetler de sona ermiş oldu. Zira Osmanlılar ile Safevîler arasındaki savaşların sona ermesiyle Kırım Tatarlarının, İran dış siyasetinde hiçbir önemi kalmadı. Nitekim bundan sonra Kırım Tatar elçilerinin İran'a gidiş geliş hakkında dahi kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

Sonuç

Kırım Tatarları, Osmanlı Devleti'nin vasalı sıfatıyla Safevî Devleti'ne yapılan seferlerde önemli rol oynadı. Tatarlar, Azerbaycan'a ve Kafkasya'ya çok fazla zarar verdiler ve defalarca İran ordularını mağlup ettiler. Tabii ki birkaç kez de mağlup oldular. Şah Muhammed Hüdabende devrinden itibaren Osmanlılar, İran ile savaş için daha çok Tatarlara ihtiyaç duydular. Aynı zamanda Tatarlar, İran dış siyasetinde daha fazla önem kazandılar. Safevîler, Kırım Tatarları ile dostane ilişkiler kurmak ya da uygun fırsatta onlar arasında tefrika çıkarmak için çabaladılar. Bu siyaset Şah I. Abbas zamanında başarılı oldu. Fakat Tatarlar, Osmanlı ile Safevî savaşlarının tümünde daha ziyade Osmanlılar ile müttefiklerdi ve İran için birçok sorun meydana getirdiler. Sonunda Osmanlı ile Safevî savaşlarının bitmesi ve taraflar arasında barış antlaşmasının imzalanması ile birlikte Safevîler ile Kırım Tatarları arasındaki münasebetler de kesilmiş oldu. Tatarlar da bu şekilde İran siyasetinde önemini kaybettiler.

Kaynakça

Bosworth, Clifford Edmund, *Silsilehâ-yi İslamî-yi Cedid*, çev. Feridun Bedreî, Merkez-i Şenasî-yi İslam ve İran, Tehran 1381 hş.

Hammer-Purgstall, Joseph von, *Târih-i İmparatorî-yi Osmanî*, çev. Mirza Zeki Ali Abadî, ed. Cemşid Keyanfer, İntişârât-i Zerrîn, Tehran 1368 hş.

³⁸ Hammer-Purgstall, *Târih-i İmparatorî-yi...*, C. III, s. 2068-2069.

İskender Bek Turkmen Munşî, *Târih-i Âlem Ârâ-yi Abbasî*, 2. Baskı, İntişârât-i Emîr-i Kebîr, Tehran 1352 hş.

Kadı Ahmed Hoseynî Kummî, *Hulâsatü't-Tevârîh*, ed. İhsan İşrakî, Dâneşgâh-i Tehran, Tehran 1363 hş.

Molla Celal Muneccim Yezdî, *Târih-i Abbasî (Ruznâme-i Molla Celal)*, ed. Seyfullah Vahid Neya, İntişârât-i Vahid, Tehran 1366 hş.

Muhammed Hidayetullah Âfuşte-i Natanzî, *Nekâvetu'l Âsâr fî Zikri'l Ahyâr*, ed. İhsan İşrakî, 2. Baskı, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tehran 1373 hş.

Muhammed Masum Hâcegî-yi İsfahanî, *Hulâsatu's-Siyer*, 2. Baskı, İntişârât-i İlmî, Tehran 1380 hş.

Muhammed Yusuf Vâle-i Kazvinî, *Holdeberrîn (Hadike-i Şeşom u Heftom ez Rovze-i Şeşom)*, ed. Muhammed Reza Nasîrî, Encumen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Tehran 1382 hş.

Oruç Bek Bayat, *Don Juan-i İranî*, çev. Mesud Receb Niya, Bungah-i Neşr ve Tercume-i Kitab, Tehran 1338 hş.

Paul, Stanley Lin ve diğeri, *Târih-i Devlethâ-yi İslamî u Hânedanhâ-yi Hukûmetger*, C. II, çev. Sadık Seccadî, Neşr-i Târih-i İnan, Tehran 1370 hş.

Pietro Della Valle, *Sefernâme*, çev. Şuaeddin Şifa, 2. Baskı, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tehran 1380 hş.

Seyyid Hasan Hoseynî Esterabadî, *Târih-i Sultânî (ez Şeyh Safî tâ Şah Safî)*, ed. İhsan İşrakî, 2. Baskı, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tehran 1346 hş.

